

**ԱՍՈՒՍՆԱԳՐՍԱՆԵԿԱՆ ՍՈՎՈՐՈՒՅԹՆԵՐԸ ՍԱՍՈՒՑԻՆԵՐԻ
ԱՐԴԻ ԿԵՆՏՐՈՆ**

Ո. Ա. ՆԱԿՊԵՏՅԱՆ

Արդի ժամանակաշրջանում հանրապետությունում տեղի ունեցող սոցիալ-տնտեսական, հասարակական, մշակութային և այլ փոփոխությունների հետևանքով հնագույն շրջանից եկող բազմաթիվ ծեսեր և սովորույթներ մոռացության են տրվում, դուրս մղվում կենցաղից: Այս փոփոխություններն արտահայտվում են նաև առաջին հայացքից բավականաչափ կայուն թվացող հարսանեկան սովորույթույններում: Դրանք կրում են նոր կենցաղի, նոր հասարակական հարաբերությունների կնիքը, թեև սովորույթի ուժով պահպանվել են նաև ավանդական շատ տարրեր, որոնց մեծ մասը կորցրել է իր բովանդակությունն ու նշանակությունը: Ուստի ժամանակակից հարսանիքներին առնչվող բազմաթիվ հարցերի լուսաբանման գործում կարևոր դեր կարող է խաղալ էթնիկական գործընթացների ուսումնասիրությունը:

XIX դ. վերջին հայոց մեջ ամուսնության գլխավոր ձևը խնամախոսությամբ ամուսնությունն էր: Ամուսնության պայմանագիրը կնքվում էր փեսայի ու հարսի ծնողների և նրանց ազգատոհմների ավագների, համայնքում երևելի դիրք ու հեղինակություն ունեցող մերձավորների միջև: Ամուսնացողների մասնակցությունը այդ արարողությանը գրեթե բացառվում էր: Հաճախ ապագա ամուսինները միմյանց ոչ միայն ծանոթ չէին, այլև տեսնել ու շփվել իրար հետ կարող էին միայն հարսանիքից հետո: Ընտրության հարցում հաճախ առաջին պլան էին մղվում ընտանիքի ունեցվածքը, բարեկեցությունը, ծնողների դիրքը հասարակության մեջ: Նահապետական կենցաղում փեսացուի հոր կողմից աղջկա ընտրությունը բնականոն երևույթ էր:

Ամուսնացող տղան գրկված էր հարսնացու ընտրելու, նրան տեսնելու ու մոտիկից ծանոթանալու հնարավորությունից: Ավելին, շատ հաճախ ինքն էլ դառնում էր զննման առարկա, «աղջիկտեսին» հաջորդում էր «փեսատեսը»: Փեսացուն չէր մասնակցում ամուսնության՝ ավանդույթով ընդունված որոշ ծիսական փուլերի՝ խոսքկապին, նշանադրությանը, իրավունք չունեի այցելել հարսնացուին, պահպանում էր չխոսկանությունը աներոջ նկատմամբ, կաշկանդված էր մինչև հարսանիքի ավարտը, հարսանեկան ծիսակարգի ողջ ընթացքում համարվում էր ենթակա չար ու վնասակար ուժերի ներգործությանը:

Սակայն ներկայումս քաղաքային վայրերում ամուսնացողները հիմնականում իրենք են վճռում իրենց ամուսնության հարցը, ծնողների ավանդական դերն այս հարցում նվազել է, կորցրել իր վճռորոշ նշանակությունը: Իհարկե, որոշ ավանդապահ ընտանիքներում ընտրությունը դարձյալ կատարում են ծնողները, բայց նման դեպքերում էլ մինչև չլինի երիտասարդների համաձայնությունը, ամուսնությունը կայանալ չի կարող: Փաստորեն տղան և աղջիկը իրենք են որոշում իրենց ամուսնական կյանքի խնդիրները՝ ստանալով նաև ծնողների համաձայնությունը: Մինչդեռ սասունցիներով բնակեցված գյուղական վայրերում մեր հարցումներին պատասխանում էլին, որ նրա սասայունիլը մինչև սյու վնու ամաչում նն

անձամբ տեղեկացնել ծնողներին ամուսնանալու ցանկության մասին, սովորաբար դիմում են ընկերների կամ մերձավոր հարազատների օգնությամբ: Իրենց տղայի մտադրությունն իմանալուց հետո ծնողները սկսում են հետաքրքրվել աղջկա և նրա ծնողների ով լինելով: Աղջկա ծնողները ևս սկսում են հետաքրքրվել երիտասարդով ու նրա ընտանիքով: Երկուստեք նպաստավոր կարծիքի դեպքում իրականացնում են ամուսնությունը¹:

Այժմ էլ երիտասարդներին ամուսնացնելիս ծնողները, ազգականները, մերձավորները հաշվի են առնում նրանց ընտանիքների, ծնողների վարքագիծը, թեև գլխավորը անձնական հատկանիշներն են: Հարսնացուի գնահատման ավանդական չափանիշներից բացի կարևոր է նրա կրթվածության հանգամանքը: «Դիպլոմով» հարսը մեծ հարգանքի է արժանանում ընտանիքում: Բարձրագույն կրթությունը, եկամտաբեր մասնագիտությունը առավել պատվաբեր են փեսայի և նրա ծնողների համար: Ուշագրավ է, որ ինչպես մայրաքաղաքում, այնպես էլ Թալին և Աշտարակ քաղաքներում և անգամ նրանց շրջակա գյուղերում ծնողները ամեն ջանք գործադրում են իրենց զավակներին ոչ միայն պետական, այլև ոչ պետական բուհեր ընդունելու համար: Այս միտումը այսօր վերածվել է մրցավազքի. ծնողներից շատերը գիտակցում են, որ իրենց զավակները ի զորու չեն յուրացնելու բուհի ծրագիրը, և ավարտական դիպլոմը միայն ձևական նշանակություն ունի, սակայն տուրք են տալիս հաստատված սովորույթին:

Մեր օրերում լայն հնարավորություններ կան երիտասարդների հանդիպման, միմյանց հետ շփման, իրար լավ ճանաչելու և գնահատելու համար: Նրանք երբեմն ծնված են լինում նույն թաղում, աշխատում կամ սովորում են նույն վախում, միասին հաճախում են կինո, թատրոն, մասնակցում հարսանեկան հանդեսների, ծնունդ-կնունքների, հասարակական, մշակութային և հանգստի միջոցառումների:

Արդի ժամանակաշրջանում երիտասարդների ամուսնական ընտրությունը դարձել է նրանց իրավունքը՝ առանց կողմնակի միջամտությունների: Թեև դեռևս պատահում են ստիպողական, առանց սիրո ամուսնություններ, սակայն նույնիսկ դրանք տեղի են ունենում ոչ թե բացառապես ծնողների ընտրությամբ, կուրորեն, ինչպես անցյալում, այլ ամուսնացողների վճռական խոսքով, համաձայնությամբ, իրար ճանաչելուց հետո: Փոխադարձ սիրո և հարգանքի վրա հիմնված ամուսնություններում ևս որոշ չափով պահպանվել են հին ծեսեր ու սովորույթներ, որոնք այժմ էական դեր չեն խաղում²:

Հայ իրականության մեջ, հատկապես խորհրդային շրջանում, տարբեր ազգերի հետ շփման, կենցաղամշակութային լայն կապերի հետևանք էր խառն ամուսնությունների քանակի աճը: Խառն ամուսնությունների գրեթե 100 %-ի դեպքում ամուսինը հայ է, կինը՝ այլազգի (ռուս, ուկրաինուհի, հրեա, հույն և այլն): Այլազգի կանայք շատ արագ հարմարվում են անգամ գյուղական պայմաններին, մեր կենցաղին, արագ յուրացնում են լեզուն: Նրանք, յուրացնելով մեր կենցաղին բնորոշ առանձնահատկությունները, մեր մշակույթը, իրենց հերթին իրենց ազգային մշակույթի տարրերը ներդնում են հայոց ընտանեկան կենցաղում³: Իհարկե, այս հարցում դեռևս զգալի է տարեցների ու երիտասարդների հայացքների և դրանից

¹ Այս և այլ նյութերը, որ վերաբերում են արդի ամուսնահարսանեկան սովորույթներին, գրի ենք առել 2005 թ. հուլիս-օգոստոս ամիսներին՝ Թալինի և Աշտարակի՝ սասունցիներով բնակեցված Աշնակ, Իրինդ, Լեռնարոտ և Ուջան գյուղերում, ինչպես նաև Երևանում:

² Հմմտ.՝ Կ. Մեղրոսյան, Լեռնականցիների ժամանակակից հարսանիքը, «Տեղեկագիր» ՀՍՍՀ ԳԱ. 1963. № 9. Էջ 77-86:

³ Տե՛ս A. Тер-Саркисянц, Современная семья у армян, М., 1972, էջ 120-121:

քիտոլ վերաբերմունքի տարբերությունը: Սակայն ամենուրեք ավագ սերունդը գերադասում է հարսի և փեսայի նույնազգի լինելը, հանգամանք, որ առավելագույնս դրսևորվում է ավանդապահ աղծնիքահայերի շրջանում. այսպես, մեր շրջագայած գյուղերում չհայտնաբերեցինք խառն ամուսնության և ոչ մի դեպք: Թալինի և Աշտարակի՝ սասունցիներով բնակեցված գյուղական վայրերում հասարակական խիստ կարծիք է ձևավորվում նման ամուսնությունների դեմ: Գյուղերում առավել պահպանողական և ազդեցիկ են մեծահասակները, որոնք բացասաբար են վերաբերվում այլազգիների հետ ամուսնությանը: Մինչդեռ, Ա. Տեր-Սարգսյանցի տվյալներով, Խորհրդային Հայաստանում 1970 թ. քաղաքային բնակչության մեջ զրանցվել է 5,4 % խառն ամուսնություն, իսկ գյուղական վայրերում՝ 3,8 %: Գյուղական վայրերում XX դարի 70-80-ական թվականների խառն ամուսնությունները հիմնականում բանակային ծառայության հետևանք էին⁴:

Եվս մի կարևոր հանգամանք. նախորդ հարյուրամյակներում օրինական էր ճանաչվում միայն եկեղեցական ամուսնությունը, խորհրդային իշխանության տարիներին ընտանեկան կյանքի կարգավորման հարցում եկեղեցու ավանդական հնարավորությունները պետության ձեռնարկած մի շարք գործողությունների հետևանքով էապես սահմանափակվեցին: Երևանում և գյուղական վայրերում բնորոշ դարձավ կենտրոնական հրապարակներում, կոթող հուշարձանների շուրջ հարսանեկան խմբի երեք պտույտ կատարելը: Վերջին տասնամյակներում այդ արարողությունն ուղեկցվում է մեքենաների շշակների տևական ազդանշաններով և նկարահանումներով: Նկատելի է, որ ՀՀ անկախության հռչակումից ի վեր վերստին կենդանություն առավ եկեղեցական շուքով պսակի արարողություն կատարելը:

Ամուսնական տարիքը ևս ավանդականի համեմատ լրջորեն փոփոխվել է: Ներկայումս աղջիկները ամուսնանում են 18-24, տղաները՝ 22-26 տարեկանում: Ամուսնացողների տարիքային տարբերությունը 4-6 տարի է, բայց ավելի հաճախ ամուսնանում են տարեկիցները: Ավելի բարձր տարիքում ամուսնանալը կապված է դպրոցական ուսումնառությունից հետո տղաների՝ այլ հաստատությունում ուսումը շարունակելու, զինծառայության և հատկապես երկարատև արտագնա աշխատանքի մեկնելու հետ: Երիտասարդները կյանք են մտնում, սովորում, աշխատում, իրենց լուծանքները ընտանիքում և նոր ամուսնանում: Բանասացների հետ զրույցների ժամանակ նրանք դժգոհում էին, որ գյուղերում և հատկապես քաղաքներում տարբեր պատճառներով ամուսնությունները ուշացումով են տեղի ունենում, իսկ նորաստեղծ ընտանիքները բազմազավակ լինելու ցանկություն չունեն:

Խրախուսելի է այն երևույթը, երբ գյուղացի տղան, ամուսնանալով քաղաքի աղջկա հետ, աշխատանքի են անցնում գյուղում, ապրելով ավելի հաճախ տղայի ծնողների հետ, և աղջիկը հետզհետե համակերպվում է տեղական կենցաղային պայմաններին: Աստիճանաբար պատմության գիրկն են անցնում տարիքային անհամապատասխան ամուսնությունները, որոնք անցյալում իրականացվում էին տնտեսական դրդապատճառներից ելնելով, վերանում է օրոքոցախազով ամուսնության հնարավորությունը:

Մեր օրերում, երբ հասարակությունը տնփեսայության նկատմամբ համեմատաբար դառնում է ավելի հանդուրժող, սասունցիների շրջանում այդ երևույթը ոչ միայն բացառիկ դեպքերում է տեղ գտնում, այլև արժանանում է մերժողական ու պարսավողական վերաբերմունքի⁵:

⁴ Տե՛ս նույն տեղը:

⁵ Ժողովրդական մի զրույցում լավ դրսևորվում է հասարակության վերաբերմունքը այս երևույթին. առյժկտով ավելի արմաշաղախ վազում է. եղբ հաղցնում են. քե ոնց է, պատասխանում է՝ տնփեսայից լավ են:

Սասունցիների ընտանիքում, ինչպես անցյալում, հիմա էլ ամուսնությունը անխախտ է համարվում. ամուսնալուծությունը բացառիկ դեպքերում է տեղի ունենում. օրինակ, երբ կինը չբեր է կամ երբ դավաճանում է ամուսնուն, քանզի, նրանց հաստատ համոզմամբ, կնոջ կոչումը ամուսնուն հավատարիմ մնալն ու ցեղի շարունակությունն ապահովելն է: Մակայն նախկինում անպտուղ լինելու դեպքում ևս բաժանքը կարող էր չկայանալ, քանզի երբեմն ամուսինը կնոջ համաձայնությամբ կարող էր բերել երկրորդ կին: Այս երևույթը, որ անցյալում բավականին տարածված է եղել հատկապես սասունցիների շրջանում՝ կապված ազատագրական կռիվներում հայ արական տարրի բնաջնջման, հսկայական թվով զոհերի հետ, որպես բացառիկ երևույթ, Հայաստանի Հանրապետությունում հաստատվելուց հետո էլ՝ մինչև 1970-ական թթ., պահպանվեց հայ ընտանեկան կենցաղում: Մեր հավաքած նյութերը համոզիչ կերպով ցույց են տալիս, որ սասունցիներով բնակեցված Թալինի, Աշտարակի, Էջմիածնի և այլ շրջանների բնակավայրերում ավագ սերնդի հիշողության մեջ մնացել է երկկնությանը ընտանիքների գոյությունը:

XX դարավերջին ևս իրականացվում են առևանգմամբ ամուսնություններ. դրանք հիմնականում «կեղծ» առևանգումներ են, այսինքն՝ կատարվում են աղջկա համաձայնությամբ: Առևանգումից մեկ-երկու շաբաթ անց տղայի ծնողներն այցելում են աղջկա ծնողներին, հաշտվում, և հաճախ հաշտեցումից հետո շատ չանցած տղայի տանը կատարում են հարսանիք: Ժամանակակից ամուսնաձևերի ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս ասելու, որ նրանց մեջ դեռևս կան մի շարք ավանդական տարրեր, օրինակ՝ աղջկա ընտրությունը, նրա մասին տեղեկություններ հավաքելը: Ավելի շատ գերադասում են ամուսնությունը համազուտացու, իսկ քաղաքում՝ ծագումով սասունցու հետ, աղջկա մասին տեղեկանում են հարևանների միջոցով և այլն: Այրիների ամուսնությունը ավանդականի պես է կատարվում:

Անցյալում նախահարսանեկան արարողությունը բազմատարր ծեսերով ուղեկցվող բարդ համակարգ էր: Այժմ դա գրեթե վերացել է: Պահպանվել են հիմնականում աղջիկտեսը, նշանդրեքը, հարսանիքը և հարսանիքից հետո՝ խնամականչը: Մակայն այդ ծեսերն էլ հաճախ միացվում են. աղջիկտեսն ու նշանդրեքը միասին են կատարվում: Նշանն ու հարսանիքը ևս հաճախ միաժամանակ են տեղի ունենում: Մեր օրերում շատ խորհրդանշական են նախահարսանեկան՝ ուզնկանության և նշանադրության ծեսերը: Այսպես, տղայի կողմից հարգված և հեղինակավոր մարդիկ ներկայանում են որպես «խոսք ուզող» խնամախոսներ: Առաջին այցելությունը երբեմն կարող է ավարտվել ձևական մերժմամբ: Պատգամախոսների հետ աղջկա տուն է գալիս և տղան, որ միանգամայն նոր երևույթ է: Իհարկե, գյուղական բնակավայրերում «խոսք տալու» ժամանակ շարունակում են պահպանվել աղջկա ծնողների կողմից իրենց ազգականների կարծիքը իմանալու, նրանց հետ խորհրդակցելու սովորույթի մնացուկները: Սովորաբար աղջիկտես-նշանադրության ժամանակ հարսնացուի տուն են գնում փեսացուի ծնողները, քավորը, քավորկինը, քեռին, հորեղբայրը, մի քանի հարազատներ, ներկա են լինում նաև աղջկա մերձավորներից մի քանիսը: Բանակցությունները սկսվում են առանց միջնորդավորված զրույցների: Խոսակցությունը բացում է քավորը: Կողմերի համաձայնության դեպքում քավորկինը հարևան սենյակից ներս է ուղեկցում հարսնացուին: Նշանի մատանին աղջկա մատը դնելուց հետո տղայի հարազատները բացում են իրենց բերած կոնյակը, շնորհավորում նշանվածներին, որից հետո աղջկա հարազատները առատ սեղան են բացում և սկսվում է ուրախությունը: Խնջույքը երբեմն ընթանում է նվագախմբի մասնակցությամբ, երբեմն՝ առանց նվագախմբի. բայց մասնակիցների խմբային ու անհատական եր-

գերով, որի ժամանակ, ի դեպ, նաև հարսնացուն, հակառակ հին սովորույթի, երգում է և ակտիվորեն մասնակցում ուրախությամբ:

Գյուղերում ավանդաբար պահպանված տարրերից են նաև հարսանեկան զգեստներ ձևել-կարելու, անասուն մորթելու ծեսերը և այլն, իսկ որոշ տարրեր էլ նոր պայմանների արդյունք են: «Եզ մորթելու» ծեսի ժամանակ դանակը, թուրը, կարմիր թելը, կողպեքը, մորթվող անասունի արյան մեջ թաթախելը չարախափան միջոցներ էին համարվում և պիտի պաշտպանեին նորապսակներին «կապ ընկնելուց»։ այս սովորույթը այժմ մնացել է միայն տարեց մարդկանց հիշողության մեջ: Հիմա «եզ մորթելու» ժամանակ փեսան և քավորը մորթվող անասունի վզին դանակով խաչ են անում և փեսայի ճակատին արյունով խաչ գծում. այդ ընթացքում երգ ու պարերով հարսանիքի սկիզբը ազդարարվելը պահպանվում է սասունցիներով բնակեցված գյուղական վայրերում:

Մեր օրերում ձևավորված սովորույթներից են՝ հարսնացուի մասնակցությունը բոլոր ծիսակատարություններին, նշանված աղջկա այցելությունները փեսացուի հայրական տուն, Քաղաքացիական կացության ակտերի գրանցման վարչությունում գրանցվելը և այլն: Եթե անցյալում նշանդրեքից հետո փեսացուն հարսնացուի հորից, եղբայրներից և հայրական գծով ազգականներից զաղտնի այցելում էր հարսնացուին՝ վերջինիս մոր թույլտվությամբ և քույրերի ու մորաքույրերի օժանդակությամբ, այն էլ բացառիկ դեպքերում, ապա այժմ փեսացուին մեկ անգամ հարսնացուի տուն հրավիրելուց հետո նա ազատ ելումուտ է անում մինչև հարսանիքը: Փեսացուին մինչև հարսանյաց հանդեսի ավարտը հարսնացուից մեկուսացված պահելու սովորույթը բխում էր հարսի անաղարտությունը պահպանելու մտահոգությունից: Ներկայումս ևս հայկական ընտանիքներում հարսի անաղարտությունը անհրաժեշտ պայման է համարվում:

Անցյալում աղջկա հոր տանը նշանդրեքի և հարսանիքի բոլոր ծախսերը կատարում էր տղայի հոր ընտանիքը, այժմ վերացել է դրա անհրաժեշտությունը:

Ամուսնության ձևի հարցում ծնողների համաձայնության գալը պայմանավորված էր ավանդութային մտածելակերպով, որը թելադրում էր համապատասխան ծեսերի պահպանում, սակայն հիմա քաղաքային վայրերում հարսանեկան խնջույքը հաճախ անցկացվում է ռեստորանում՝ քավորի, մակարների սահմանափակ դերով, հարսանեկան ավանդական ձևերից շեղումներով: Տպագրված, գեղեցիկ ձևավորված հրավիրատուներով մեկ շաբաթ առաջ հրավիրվում են մերձավորները՝ «ընտանյոք հանդերձ»:

Ներկայումս զգալիորեն կրճատվել է հարսանեկան արարողությունների շրջանակը, ըստ որում, դրանցից մի քանիսը բոլորովին դուրս են եկել կենցաղից և կրտսեր սերնդին գրեթե անծանոթ են, իսկ տարեցները երբեմն դժվարանում են հիշողությամբ վերականգնել դրանք: Որոշ արարողություններ էլ կամ կրճատվել են, կամ գրեթե իմաստազրկվել, երբեմն էլ՝ վերախմաստավորվել: Համառոտ անդրադառնանք օժիտի խնդրին: Նոր պայմաններում երկրորդ պլան են մղվել գլխագինը և օժիտը: Թեպետ մինչև հիմա էլ օժիտ տալու սովորությունը պահպանվել է, որոշակիորեն փոխվել են միայն նրա տարրերը: Ճիշտ է, աղջկա ընտրության հարցում այն վճռական դեր չի խաղում, բայց, այնուամենայնիվ, բնակչության մեծ մասը աղջկան ամուսնացնելիս նրա հետ օժիտ է դնում: Օժիտի մի մասը պատրաստում են աղջկա ծնողները, իսկ մյուս մասը գոյանում է հարսանեկան ծիսակատարության ժամանակ ազգականների և բարեկամների տված ընծաներից: Օժիտի կազմը կենսամակարդակի բարձրացման, տնտեսական ապահովվածության շնորհիվ ավելի է ճոխացել, բայց նրա դերն ու նշանակությունը նվազել է սոսիալական հասկանալի: Հիմնականում օժիտ տալիս են այն աղջկան, որն

ամուսնանալով պետք է ընտանիք կազմի և ամուսնու հետ ապրի նրա ծնողներից առանձին. դա փաստորեն տրվում է նոր կազմավորվող ընտանիքին որպես օգնություն: Նշանից առաջ և նշանադրության ու հարսանիքի միջև ընկած ժամանակամիջոցում աղջկա ծնողները նախապատրաստում են աղջկա օժիտը, որի արդի բնույթի մեջ, ըստ էության, թաքնված է աղջկա անձնական սեփականության ու վաստակի տնօրինման անխախտ իրավունքը: Այդ առումով էլ «օժիտ» հասկացությունը կորցրել է իր հին իմաստը՝ պահպանելով միայն ձևը: Եթե աղջկա օժիտը անցյալում ամուսնությունն ապահովելու նախապայմաններից մեկն էր, ապա այժմ այն անձնական տնտեսության միացումն է ամուսնու տնտեսությանը՝ բարեկեցիկ կյանք ապահովելու նպատակով: Իհարկե, դեռ լիովին բացառել չի կարելի տնտեսական գործոնը, սակայն մեր գրառումները ցույց տվեցին, որ մեծ մասամբ օժիտը չի հետաքրքրում ստացող կողմին, եթե ամուսնությունը փոխադարձ սիրով ու համաձայնությամբ է կատարվում: Ինչ խոսք, օժիտն անհրաժեշտ է երիտասարդ զույգին հատկապես առանձին ապրելու դեպքում: Խորհրդային տարիներին օժիտի մեջ ներառվում էին առօրյա կենցաղային նշանակության ամենամանրը՝ րաժեշտ փոքր իրերը, նորահարսի հագուստը, նրա ձեռագործ իրերը, անկողինը և անձնական գործածության իրերը և այլն: Մեր ժամանակներում, կախված ծնողների սոցիալական դիրքից ու կարգավիճակից, օժիտը կարող է ներառել բնակարան, ավտոմեքենա, կահույք, կենցաղային տեխնիկա ու էլեկտրոնիկա, դաշնամուր, տարատեսակ գորգեր և այլն: Մա շատ դեպքերում ցուցամուտության դրսևորում է, քանի որ, օրինակ, «հասարակական կարծիք» առաջ պարզերես երևալու նպատակով սասունցի պատվախնդիր ծնողները ընկնում են ծայրահեղության մեջ և դատեր օժիտը պատրաստել սկսում վաղ հասակից մինչև ամուսնացնելը, հետո էլ դեռ երկար ժամանակ պարտքեր են փակում: Օժիտի չափի ու պարունակության խնդիրը հետագայում կարող է բացասական գործոն դառնալ ամուսինների փոխհարաբերություններում: Որոշ դեպքերում օժիտը միջոց է հասարակության մեջ ավելի բարձր դիրք ունեցող ընտանիքի հետ բարեկամություն հաստատելու համար:

Այսուամենայնիվ, սասունցիների շրջանում ավանդապահությունն այս հարցում էլ ակնառու է: Այսպես, երբ փեսայի տուն օժիտ են բերում, այն սովորաբար ընդունում է տղայի մայրը, և ցուցադրությունը հարազատների նեղ շրջանակում վերածվում է մի ծիսական ուրախ ու աղջկա ծնողներին գովաբանող ուրույն արարողության: Օժիտ բերողները ստանում են առատ նվերներ, իսկ աղջկա մայրը՝ ընտիր մատանի:

Խորհրդային տարիներին հարսանիքները կարող էին տևել երկու օր, ներկայումս մեկ օր է, իսկ քաղաքային վայրերում հաճախ՝ մեկ երեկո: Անցյալում ավանդաբար հարսանիքները տեղի էին ունենում ուշ աշնանն ու ձմռանը՝ երկրագործական աշխատանքների ավարտից, բնակչության մի մասի՝ ամառանոցներից գյուղ վերադառնալուց հետո, մինչդեռ ներկայումս հարսանիքներն արվում են տարին բոլոր՝ բացառությամբ ապրիլ-մայիս ամիսների: Ուշագրավ է, որ այդ ամիսներին հարսանիքների կազմակերպման ժողովրդական արգելքը այժմ կարելի է բացատրել գիտականորեն: Հիմնականը առողջապահական խնդիրներն են. ձմռան ամիսներին պտուղ-բանջարեղենի մեջ վիտամինները կիսով չափ քայքայվում են՝ հանգեցնելով հիպովիտամինոզի, մարդու օրգանիզմի թուլացման, դիմադրողականության անկման, նաև բեղմնունակության նվազման: Բացի այդ՝ սկսվող գյուղատնտեսական աշխատանքները ևս հանգեցնում են ֆիզիկական ու ֆիզիոլոգիական հոգնածության: Թերևս էական է նաև այն, որ եղանակային տատանումները այդ ամիսներին պատճառ են դառնում ինֆեկցիոն հիվանդությունների հա-

ճախականության բարձրացման, քրոնիկ հիվանդությունների սրման, ինչը կարող է վատ անդրադառնալ սաղմնային վիճակում գտնվող պտղի վրա: Դրա պատճառով կարող էր ավելանալ վիժումների և արատներով նորածինների թիվը: Պակաս կարևոր չէ նաև տվյալ ժամանակահատվածում պտուղ-բանջարեղենի և այլ մթերքների սղությունն ու թանկությունը:

Մեր հարցումների պատասխանները ցույց են տալիս, որ ներկայումս կրճատվել է նաև նշանադրման օրից մինչև հարսանիքը տևող ժամանակը, որ անցյալում վեց ամսից մինչև երկու տարի էր և օգտագործվում էր նշանված գույգի համար բազմաթիվ ծեսերի կատարման ու նվերների հայթայթման պատրվակով տնտեսական հարցերի լուծման համար:

Հարսանիքի նախապատրաստությանը նախորդում է քավորի ընտրությունը: Ուշագրավ է, որ քավորի դերի ժառանգականության ավանդույթը սասունցիների շրջանում հազվադեպ է խախտվում, սակայն քաղաքներում երբեմն քավոր են ընտրում տղայի ընկերներից մեկին կամ էլ ուսման, աշխատանքի վայրի հարգված ու հեղինակավոր մարդկանցից: Քավորը, ավանդույթի համաձայն, ազդեցիկ անձ էր ու մեծ հեղինակություն ուներ նորապսակների մոտ: Նրա խոսքն ու ներկայությունը շատ դեպքերում վճռորոշ էին նրանց ընտանեկան առողջ ու լավ հարաբերությունների պահպանման համար: Նրա պարտականությունները աստիճանաբար նվազում են: Եթե 1960-70-ական թթ. հարսի հարսանեկան զգեստները պատրաստելը քավորի պարտականություններից էր, ապա վերջին երկու-երեք տասնամյակներում դա անում է փեսայի կողմը: Հաճախ քավորը բավարարվում էր միայն թանկարժեք զարդ նվիրելով: Որոշ դեպքերում էլ «սուտ քավոր» են դարձնում տղայի քրոջ ամուսնուն կամ մեկ ուրիշ մերձավորի, անգամ՝ եղբորը: Քավորին առնչվող հնագույն սովորույթներից են հարսի զգեստավորման, նրան հայրական տնից դուրս հանելու և հարսի ճանապարհին արգելափակողներին դրան տալու գործողությունները: Քավորի ընտանիքի ներկայանալու պահն էլ համարվում է հարսանիքի սկիզբը: Այդ օրերին տղայի ընկերներից մեկն ընտրվում է *ազապբաշի*⁵ իսկ աղջկա ընկերուհիներից մեկը՝ *հարսնաքույր*⁶, որոնք ուղեկիցներն են լինում հարսանեկան հանդեսի ողջ ընթացքին:

Սասունցիներով բնակեցված գյուղերում հարսանեկան տոնահանդեսում փեսային առնչվող ծեսերը գրեթե վերացել են, աղջկան առնչվող ծեսերը որոշ չափով կենսունակ են: Այսպես, հարսը, հարսանեկան զգեստը դեռ չհագած, հարսնաքույրերի հետ հյուրասիրվում է մորաքրոջ կամ այլ մերձավորի տանը: Այս սովորույթը կոչվում է «հարսին դուրս հանել»: Երբ հարսնաքույրերը ներկայանում են, քավորին ու քավորկնոջը ուղեկցում են հարսնետուն, հարսնառը քավորի գլխավորությամբ ու նվագախմբի ուղեկցությամբ՝ փեսայի ու ազապբաշու հետ միասին շարժվում է դեպի աղջկա տուն: Հարսնառի մասնակիցները, հիմնականում երիտասարդները, ամբողջ ճանապարհին *պարբաշու* հմուտ առաջնորդությամբ շարանպարով ու կենսպարով առաջ են ընթանում:

⁵ *Ազապբաշի* ասելով նախկինում հասկացվում էին՝ ա. աղջիկ առևանգող տղային ուղեկցող և նրան պաշտպանող ընկերները, բ. ավատատիրական Հայաստանում հարսանիքի ժամանակ «թագավորին» (ամուսնացող երիտասարդին) ուղեկցող ընկերներից յուրաքանչյուրը, գ. հարսնառ-հարսնաձի մասնակից երիտասարդները:

Ազապբաշի եզրույթը կազմված է արաբերեն «azab»՝ ամուրի և թուրքերեն «bach»՝ գուլիս, բառերից: Կա և «ազապախպեր» ձևը՝ «ամուրի եղբայր»: Ներկայումս այս եզրույթների հին իմաստը չի պահպանվել, սրանք պարզապես զվարճությանը մասնակից ընկերներ են:

⁶ *Հարսնաքույրը* հարսին ուղեկցող և նրան զբաղեցնող ընկերուհին է:

Առանձնահատուկ զվարճալի տեսարան է քավորկնոջ ու հարսնաքույրերի օգնությամբ հարսի զգեստավորումը, որն ուղեկցվում է նվագի հատուկ եղանակով, հատուկ գովքի երգերով: Ի դեպ, նորապսակների զգեստը նախկինի համեմատ լիովին փոխվել է, ավելի համապատասխանում է եվրոպականին: Փեսան այժմ կրում է կոտայում, սպիտակ կամ բաց գույնի վերնաշապիկ, փողկապ, հարսը՝ նորածն հարսանեկան ճերմակ զգեստ: Հնից պահպանվել են փեսայի կրծքին ամրացվող արհեստական սպիտակ ծաղիկները, երբեմն հարսի գլխին դրվող թագը, կարճ բողն ու ուսնոցը: Ջգեստավորումից հետո քավորը փեսային առաջնորդում, բերում-միավորում է հարսի հետ, որից հետո զույգը նստում է խնջույքի սեղանի՝ իրենց հատկացված կենտրոնական տեղը:

Աղջկա տանը հանդիսության ավարտից հետո նրա մայրը քավորկնոջը և մի քանի պարող կանանց մի-մի գաթա և ափսեներ է տալիս իբրև հարսնացուի հարըստության, բախտավորության խորհրդանիշ: Դրանք ձեռքներին պարելով՝ խումբը շարժվում է փեսայի տուն:

Ուշագրավ է, որ սասունցիներով բնակեցված գյուղերում նախկինի նման (թեև արդեն ոչ թե նախապաշարումներին հետևելով, այլ զվարճության ու տոնականության համար) զույգին եկեղեցուց դուրս բերելիս և փեսայի շենից ներս տանելուց առաջ կատարվում էին մի շարք ծեսեր՝ եկեղեցուց առաջինը դուրս գալ, զույգի ոտքերի առջև մատաղացու մորթել, ճակատներին արյունով խաչ անել, ոտքերի տակ ափսեներ կոտրել, ուսերին լավաշ գցել և այլն:

Ներկայումս էլ հարսնառին դիմավորում է տղայի մայրը և, համբուրելով հարս ու փեսային, ընդունում է ներս: Այդ ծեսից հետո չափազանց աշխույժ խրախճանքի ու խաղի բնույթ է ստանում տղայի ծնողների գոտեմարտի տեսարանը, որ հրահրվում ու խրախուսվում է հարսանիքի մասնակիցների կողմից: Սովորույթի համաձայն՝ տղայի մայրը մասնակից ջահել տղամարդկանց օգնությամբ պետք է «հարթի» հորը: Ուշագրավ է, որ հարսանեկան խնջույքին տղամարդիկ և կանայք սեղանի շուրջ նստում են համատեղ, իսկ ջահելները կարող են առանձին խումբ կազմել: Այս ամենից հետևում է, որ հայկական արդի գյուղական հարսանիքը հնից ժառանգել է հիմնականում խրախճանքի և տոնականության բնույթի ծեսերը՝ մերժելով այն բոլոր տարրերը, որոնք հարսանիքը ծանրաբեռնում էին կրոնաբարոյական ու հմայական բազմաթիվ արարողություններով⁷: Երիտասարդությունն այժմ ավելի անկաշկանդ է, անբռնազբոս, նախընտրում է ամուսնանալ առանց ծեսերի ու ձևականության:

Ուշագրավ է ևս մեկ պահ. անցյալում աղջկա հոր տանը տեղի ունեցող հարսանեկան հանդեսը փաստորեն վեր էր ածվում սոսկ հրաժեշտի բազմաթիվ ծեսերով ուղեկցվող արարողության, մի տեսակ սգո հանդեսի. երգում և նվագում էին լացի ու պանդխտության, սոցիալական տրտունջին հատուկ երգ ու եղանակներ: Մինչդեռ խորհրդային և ետխորհրդային շրջանում հայկական հարսանիքի միակողմանիությունն աստիճանաբար վերացավ: Այն հավասարապես կատարվում է և՛ աղջկա, և՛ տղայի տանը, իսկ քաղաքային վայրերում՝ համատեղ ուրախ տոնակատարությամբ: Այսօր կարևորվում է *թամադայի* (սեղանապետ) ընտրության հարցը: Թամադա ընտրվելը մեծ պատիվ է, որը կարող է վստահվել հարգանք ու հեղինակություն վայելող քավորին: Բացի քավորից՝ թամադա կարող էր նշանակվել մայրաքաղաքում կամ հանրապետությունից դուրս բնակվող բարեհամբավ համագյուղացին, որը նաև լավ է ճանաչում գյուղի հասարակությանը: Սովորաբար հայկական հարսանիքում թամադան օժտված է լայն լիազորություններով:

⁷ Այս մասին տե՛ս նաև Վ. Բոդյան, Կոլտնտեսային ընտանեկան հարաբերություններ, Եր., 1956, էջ 28-34:

Թամադայի հմտությունից է կախված հարսանիքի բարեհաջող ընթացքը, ուրախության կազմակերպումն ու նվագախմբի վարձատրությունը: Այդ գործառույթները նախկինում իրականացնում էր քավորը, որի դերակատարումն այժմ բավականին նվազ է, և հազվադեպ է դառնում սեղանապետ:

Հարսանեկան արդի արարողություններում ավանդությանը բազմաթիվ նորմերի պահպանումը, ըստ ազգագրագետ Լ. Վարդանյանի, բացատրվում է օրյելտիվ ու սուբյեկտիվ մի շարք գործոններով: Քանի որ ամուսնությունը շրջադարձային պահ է մարդու կյանքում, ապա դրա բարեհաջողությունը ապահովելու գրավական են դիտվում դարերի ընթացքում մշակված պատրաստի ծեսերը: Ըստ այդմ ընտանիքների մեծ մասը հակված է դեպի վարքի ավանդությանը ձևերը, որտեղից էլ բազմաթիվ ու բազմազան մնացուկների կենսունակությունը ընտանեկան հարաբերությունների ոլորտում*:

Այսպիսով, ներկայումս սասունցիների և առհասարակ հայոց ամուսնահարսանեկան արարողություններում և՛ փեսացուն, և՛ հարսնացուն ունեն վճռական դերակատարում. նրանց գիտությամբ ու համաձայնությամբ են որոշվում և՛ հարսանեկան արարողության կազմը, և՛ բովանդակությունն ու տևողությունը, նրանք ձերբազատված են կրոնամոգական պաշտպանական գործողություններից, գանազան պահպանիչներ կրելուց, լողացնելու, սափրելու, զգեստավորելու, փեսային և հարսին ու նրանց շքախմբին հինայելու, մսացուն մորթելու, «ուռք» պատրաստելու և այն «մենամարտելով գրավելու» ծեսերից: Իսպառ վերացել են հարսանիքի ընթացքում հարսի երեսին քող գցելը, հոր տնից դուրս բերելիս հարսի և նրան շրջապատող կանանց սրտամորմոք լացը, թոնրի շուրթն ու դոան շեմը համբուրելը, շխտկանությունն ու մեկուսացվածությունը:

Р. А. НААПЕТЯН - Свадебный обряд у современных сасунцев. - Вследствие из века в век происходящих социально-экономических, общественных, культурных и прочих перемен целый ряд древних обычаев и обрядов постепенно забывается, вытесняется из жизни. На современном состоянии этих обрядов лежит печать накопленных временем перемен, и это со всею очевидностью проявляется, в частности, во множестве эпизодов современного свадебного обряда армян Сасуна.

У современных сасунцев свадьба — это праздник вступления в новую, супружескую жизнь. В основе супружества лежит, как правило, взаимное согласие брачующихся, они сами выбирают свое будущее, равно как и способы организации свадебного празднества. Однако, находясь в кругу хранителей традиции, людей старшего поколения (родителей, родственников), молодые не могут хоть в какой-то степени не пойти навстречу их пожеланиям и требованиям. Старшие же, носители традиции, в современных условиях настаивают не столько на соблюдении самой сути обряда, сколько на выполнении формальностей, которые и формируют общественное мнение.

В статье представлен свадебный обряд ныне живущего поколения сасунцев, и рассмотрен он в сравнении с тем же обрядом конца XIX — начала XX века. Выявлено множество различий, связанных, в частности, со сватовством, обручением, подготовкой приданого, организацией и сроками свадьбы, а также многим другим.

* Տե՛ս Լիլյա Վարդանյան, Ավանդությանից հարցը հայերի հարսանեկան արարողություններում (ըստ Նրևան քաղաքի բնակչության էթնոսոցիոլոգիական հետազոտության նյութերի). «1978-1979 թթ. ազգագրական և քանադասական դաշտային հետազոտությունների արդյունքները»: Ջեկուցումների թեզիսներ, Եր., 1980, էջ 31-32: